

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Untitled

Damen, J.C.M.; Ommen, K. van; Schaeps, J.M.P.; Vrolijk, A.J.M.; Wamar, G.

Citation

Damen, J. C. M., Ommen, K. van, Schaeps, J. M. P., Vrolijk, A. J. M., & Wamar, G. (2005). *Untitled* (Vol. 2). Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/15768>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/15768>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

In dit nummer

1800 muziekboeken van voor 1800.
Of meer? Vraaggesprek met
Ton Koopman » 1

Weer terecht: een brief van Montaigne
uit de collectie Van Papenbroeck » 3

Egyptische lachsalvo's
op fragiel papier » 5

Seventeenth-century Dutch pamphlets
translated for Tsar Alexis » 7

Wetenschap komt niet uit blik:
over de gemeenplaatsenboeken
van de humanisten » 8

Graven naar geschiedenis
in vuilnisbelten » 10

Vrienden schenken
Hooglied van Salomo » 11

Van de oplettende lezer » 12

1800 muziekboeken van voor 1800. Of meer?

Vraaggesprek met Ton Koopman

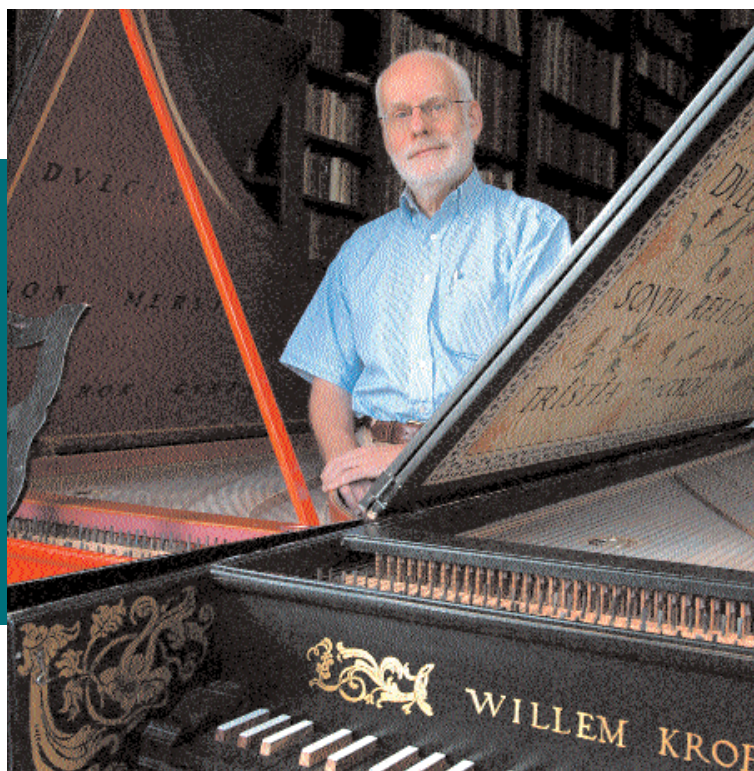
Jos Damen (Hoofd sectie Uitleen & Magazijn)
Kasper van Ommen (Coördinator Scaliger Instituut)

TonKoopman is wellicht Nederlands beroemdste dirigent. In 1969 richtte hij, nog maar vijfentwintig jaar oud, zijn eerste barokorkest op. Hij speelde met zulke uiteenlopende figuren als Trevor Pinnock, Herman van Veen, Philip Herreweghe en Yo-Yo Ma samen. Koopman trad op van New York tot Tokyo, en in juni 2005 in de Leidse Stadsgehoorzaal. Zijn discografie is divers: Sweelinck, Schubert, Scarlatti, Vivaldi, Haydn en Bach, Bach en nog eens Bach. Bach is Koopmans God: in de laatste tien jaar nam hij bijvoorbeeld alle cantates van Johann Sebastian Bach op. Toen de platenmaatschappij ermee ophield liet Koopman zich niet van de wijs brengen. Hij richtte een eigen label (Antoine Marchand) op en zette het project voort. Koopman is als inspirator onovertroffen. Voor de Leidse Universiteitsbibliotheek was het dan ook méér dan eervol dat Ton Koopman, Kathryn Cok en Mees Duijffjes op initiatief van het Scaliger Instituut en de Leidse Faculteit der Kunsten alle publicaties in kaart brachten die op het gebied van westerse muziek tot het jaar 1800 in Leiden te vinden waren. In de maand juni was de daaruit voortvloeiende tentoonstelling *Geluck, geneughd,*

Ton Koopman & Kathryn Cok, *Geluck, geneughd, vermaeck en vreught. Muziekboeken in de Leidse Universiteitsbibliotheek.* € 10,-.

Anne H. van Oostrum, *Arabische muziek in de Universiteitsbibliotheek van Leiden. Van middeleeuwse handschriften tot moderne uitvoeringspraktijk.* € 7,50,-.

Beide uitgaves zijn te koop bij de receptie van de Universiteitsbibliotheek Leiden of te bestellen via e-mail k_van_ommen@library.leidenuniv.nl

Ton Koopman (Foto Marc de Haan, Leiden)

'Luitboek van Johannes Thyius'. Eind zestiende of begin zeventiende eeuw. Manuscript [THYSIA 1666].

vermaeck en vreught. Muziekboeken in de Leidse Universiteitsbibliotheek in de bibliotheek te zien.

Hoogleraar Hoogleraar

Sinds 1 mei 2004 is Koopman hoogleraar in Leiden 'in het vakgebied der kunsten, in het bijzonder de historisch geïnfomeerde uitvoeringspraktijk'. Een van zijn activiteiten in Leiden was het in kaart brengen van de muziekpublicaties in de collectie van de Universiteitsbibliotheek Leiden. Daaruit vloeide een tentoonstelling voort die uiteraard door luitmuziek uit het beroemde luitboek van Johannes Thysius (1621-1653) werd begeleid. Kortom, voldoende stof voor een gesprek.

Het eerste wat opvalt in het Haagse Koninklijk Conservatorium waar Ton Koopman doceert, is het aantal mensen dat hem tijdens het vraaggesprek even kort aanspreekt. Vervolgens lijkt Koopman, geboren in 1944, door zijn bevlogenheid en zijn authenticiteit nog steeds een enthousiaste jongen als hij praat over muziek en over Leiden.

Oertekst

'Wat ik in Leiden wil doen is de relatie van de muziekpraktijk en de wetenschap laten zien. Om een voorbeeld te noemen: een autograaf van Bach is prachtig, maar drie autografen vormen meteen een probleem. De Duitse

muziekwetenschap is daar heel strikt in: een versie is 'goed' of 'fout'. Ik vind het juist spannend om te laten zien dat alle versies die tijdens het leven van Bach zijn gemaakt, iets bij kunnen dragen aan onze kennis van Bachs muziek. Het publiceren van verschillende versies naast elkaar kan ons meer leren over Bach dan die ene zogenaamd 'vaststaande' Urtext-editie. Misschien is er al componerend of na een uitvoering wel een variant gevonden. Veel uitgaven van Mozart of Haydn vergelijk ik met de oertekst, en dan zie je altijd diverse verschillen. Bij sommige Bach-cantates ontdekten we zeer afwijkende versies. Voor tien cantates is dat voor ons dan al snel tien weken werk! Van het *Wohltemperiertes Klavier* bestaan meer dan 50 uitgaven uit de tijd van Bach. Vergis je niet: het publiceren van een uitgave is een groot verschil met een muziekuitvoering. Bij een concert ben je gedwongen om voor die avond een keuze te maken. Niet alleen musici veranderen in de loop van hun leven hun opvattingen – denk aan de verschillende versies die Anner Bijlsma van de cellosuites van Bach opnam; ook componisten staan niet stil'.

1800 muziekwerken

Die samenwerking tussen de muziekpraktijk en –wetenschap gaat er toe leiden dat er ooit in Nederland iemand promoveert op een bepaalde cellopartij, bijvoorbeeld in het

kader van docARTES. Promoveren op een potje macraméeën? Kom zeg, er liggen natuurlijk wel kwaliteitseisen en diverse toetsmomenten. De Nederlandse muziektheorie uit de zeventiende en achttiende eeuw is nauwelijks onderzocht. In de Koninklijke Bibliotheek ligt een anoniem handschrift van een klavecimbelschool. Is dat uit de omgeving van Quirinus van Blankenburg?

Ik interesseer me bijzonder voor zulke raakvlakken. Denk daarbij aan het determineren van muziekinstrumenten op schilderijen of in emblemata, maar ook aan het onderzoek dat we in de Leidse universiteitsbibliotheek gedaan hebben naar de oudere muziekboeken. Fantastisch wat je dan aan schatten aantreft. Kathryn Cok, stagiaire Mees Duijfsjes en ik vonden 1800 gedrukte muziekwerken van voor het jaar 1800 in de collecties van de UB Leiden, waaronder unica en verloren gewaande stukken. Mag ik nog even stoken? Ik was verbaasd over een paar boeken die we niet gevonden hebben: Constantijn Huygens' *Pathodia Sacra et Profana*, en het *Tabulatuurboek* van Anthonie Van Noordt. Misschien iets voor jullie verlanglijstje?

Maar wat een moois verder: *Atalanta fugiens* van Michael Maier (uniek in Nederland, en dan meteen twee exemplaren!), de – hervonden – *Rou- en liefdestranen* van Dirk Scholl, de bekende Locatelli-uitgaven (met opdracht en handtekeningen van Pietro Antonio Locatelli), de enorme hoeveelheid liedboeken uit de collectie van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, incunabelen en postincunabelen van Boëthius (niet in het RISM – *Répertoire International des Sources Musicales* – te vinden), gezangenboekjes in de collectie van de Waalse Bibliotheek. Als je de zoektocht voortzet, vind je mogelijk nog veel meer muziekstukken in Leiden.

Onderzoek

De vraag is natuurlijk vooral: hoe breng je die collecties en de onderzoekers en studenten bij elkaar? Aan de ene kant wil je in colleges met capita selecta studenten aanspreken, maar dat gaat soms teveel over hun hoofden heen. Aan een echte opleiding muziekwetenschap verwacht je een bepaald niveau van instrumentbeheersing, maar ook muziekwetenschappelijke kwaliteit. Die combinatie moet je misschien ook uit het buitenland laten komen. Hoewel, in Leiden is er toch ook een orkest als Collegium Musicum? Weten jullie waar ik me echt op verheug? De facsimile die komende maand verschijnt van het wereldberoemde *Luitboek* van Thysius. In de zeventiende-eeuwse bibliotheek van Johannes Thysius aan het Rapenburg, die Leidse tijdmachine, ligt dat handschrift. Het is een verzameling luittabulatuur met vele unica. Ga maar na: meer dan 400 composities. Binnenkort kan de hele wereld door die facsimile meegenieten. Kortom: aan de slag!

Weer terecht: een brief van Montaigne uit de collectie Van Papenbroeck

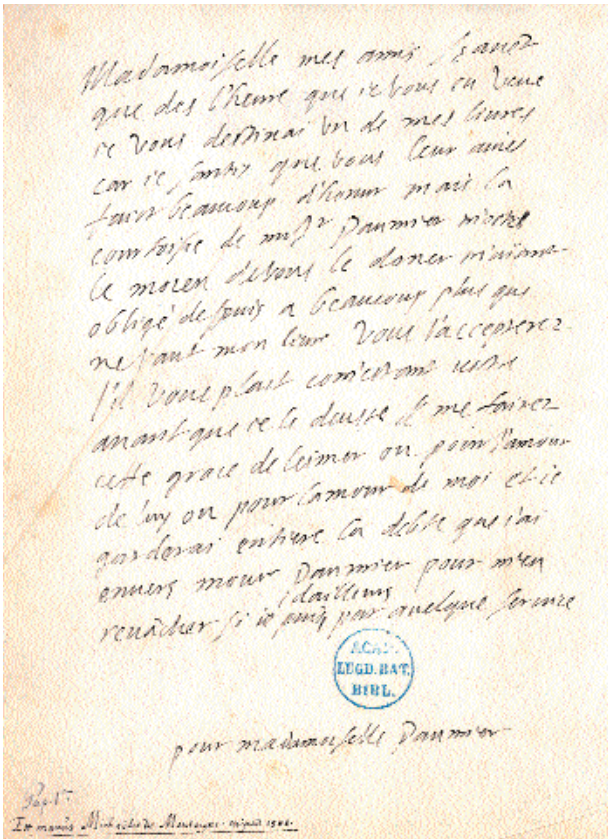
Kees Meerhoff (Hoogleraar Franse Letterkunde, Universiteit van Amsterdam) en Paul J. Smith (Hoogleraar Franse taal, cultuur en letterkunde, Universiteit Leiden)

Tot voor kort werd in Nederland weinig aandacht geschonken aan de receptie van de *Essais* van de Franse filosoof Michel de Montaigne. Maar daar komt verandering in. Op 1 en 2 september wordt in Leiden een congres aan het leven en werk van Montaigne georganiseerd. Van 1 september tot 1 december 2005 is tevens in de Universiteitsbibliotheek Leiden de tentoonstelling *Montaigne en Leiden* te zien.

Michel de Montaigne (1533-1592) is een grootmeester van het essay, een succesvol genre waarin de auteur vrijelijk zijn mening geeft over een veelheid van onderwerpen. Kenmerkend voor Montaignes denken zijn een verregaand relativisme, drang tot zelfkennis en zelfbeschrijving, hang naar vrijheid en tolerantie. Montaignes tegendraadse manier van filosoferen en ongedwongen manier van schrijven hebben een blijvende invloed gehad in Europa: Bacon, Descartes, Pascal, Voltaire en Rousseau bewonderden of verafschuwden hem. Goethe en Nietzsche beschouwden hem als een van de ijkpunten van het West-Europese denken. Voor Claude Lévi-Strauss en Julia Kristeva staat Montaigne aan de basis van de moderne reflectie over een multiculturele samenleving.

Gezien zijn enorme invloed binnen en buiten Frankrijk, is het verwonderlijk dat er tot op heden weinig aandacht besteed is aan de receptie van Montaignes *Essais* in de Nederlanden. Om een eerste aanzet te geven tot de bestudering hiervan is in september 2005 in de Leidse Universiteitsbibliotheek de tentoonstelling *Montaigne in Leiden* te zien. De receptie van Montaigne zal geïllustreerd worden aan de hand van het rijke materiaal dat de UB te bieden heeft. Een van de meest bijzondere stukken die te zien zullen zijn, is een eigenhandig geschreven brief van Montaigne uit omstreeks 1588 aan een zekere mevrouw Le Paulmier. Deze brief is in 1724 in Londen gepubliceerd door de vertaler en Montaigne-uitgever Pierre Coste, die in het begin van de achttiende eeuw als uitgeweken hugenoot in Amsterdam verbleef. Sindsdien echter is het origineel uit het zicht verdwenen, ondanks allerlei naspeuringen van Franse Montaigne-kenners. Onlangs bleek dat deze brief al die eeuwen verborgen gelegen heeft in de Leidse collectie Van Papenbroeck.

Deze collectie dankt haar naam aan de Amsterdamse koopman Gerardus van Papenbroeck (1673-1743). Deze gebruikte zijn rijkdom om een unieke verzameling op te zetten die uiting gaf aan zijn grote – echt humanistische – liefde voor kunst en cultuur. Hij had bewondering voor de Oudheid, maar óók voor degenen die de schatten ervan

Brief van Michel de Montaigne
aan mevrouw le Palmier [Ms. Pap1a]

voor de moderne mens beschikbaar gesteld hadden. Dit komt vooral tot uitdrukking in zijn enorme portrettenverzameling waarin een groot aantal moderne geleerden voorkomt. De waarde die hij hechtte aan de transmissie van het klassieke erfgoed blijkt evenzeer uit zijn belangstelling voor 'moderne' letterkunde en dan in de eerste plaats die van zijn eigen land.

De collectie Van Papenbroeck vormt de kern van maar liefst drie culturele instellingen. Zijn Nederlandse manuscripten liet hij na aan de Universiteitsbibliotheek van Leiden en aan die van het *Athenaeum Illustre*, de latere Universiteit van Amsterdam. Deze laatste kreeg ook een groot deel van zijn portrettencollectie die sinds kort via internet te bezichtigen is. Zo'n 140 beeldhouwwerken uit de Oudheid met belangwekkende inscripties schonk hij opnieuw aan Leiden; deze *Marmora Papenburgica* maken tegenwoordig deel uit van het Rijksmuseum voor Oudheden (RMO), gevestigd op het Rapenburg.

De brief zelf is zeker geen literair hoogstandje en ook niet als zodanig bedoeld, maar geeft wel inzicht in Montaignes persoonlijk leven met betrekking tot de *Essais*. Het gaat om een boekopdracht aan mevrouw Le Paulmier, de echtgenote van Julien Le Paulmier. Deze opdracht heeft Montaigne als los velletje in een exemplaar van de vijfde editie van zijn *Essais* (1588) gevoegd. Het exemplaar zelf is verdwenen, maar het velletje niet.

De tekst van deze opdracht luidt in een parafraserende vertaling aldus:

Mevrouw,

Mijn vrienden weten dat zodra ik kennis met u maakte, ik een exemplaar van mijn werken voor u bestemd heb, want ik voelde dat u deze werken zeer hoogschatte. Maar de hoffelijkheid van Mijnheer Le Paulmier maakt het mij moeilijk u het boek te geven, doordat hij mij sindsdien veel meer aan zich verplicht heeft dan mijn boek waard is. U zult mijn boek, als het u belieft, als het uwe aanvaardt zoals u dit gedaan zou hebben voordat ik bij uw man in het krijt kwam te staan, en u zult me de eer doen dit boek te waarderen omwille van het boek, of omwille van mijzelf. Ik zal zo de verplichting die ik heb jegens mijnheer Le Paulmier intact houden, om deze te zijner tijd in te lossen met enige dienst, als mij dit tenminste mogelijk is.

Oftewel: beschouw dit boek als een geschenk voor u zelf, niet als een dankbetuiging voor de dienst die uw man mij bewezen heeft. Opvallend is de omzichtige manier van formuleren. Uit de tekst mag opgemaakt worden dat Montaigne deze schenking al eerder had willen doen, maar daar niet aan toegekomen is. Misschien vanwege drukte of nalatigheid, maar het zou ook te maken kunnen hebben met zijn gezondheid. De echtgenoot van mevrouw Le Paulmier was namelijk bekend als arts; het ligt voor de hand te veronderstellen dat de verplichting van Montaigne jegens Le Paulmier te maken had met een medische ingreep of consult. In die tijd leed Montaigne namelijk aan ernstige kolieken, die soms levensbedreigend waren en altijd zeer pijnlijk. De medische hulp van Le Paulmier kon in de ogen van Montaigne niet zomaar met een exemplaar van eigen werk terugbetaald worden.

De brief is via Le Paulmiers kleindochter in de Nederlanden terecht gekomen. Deze kleindochter was getrouwd met Étienne Morin, een naar Holland uitgeweken hugenoot die predikant werd in de Waalse Kerk in Leiden en

Colofon

Omslag is een uitgave van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut.

De redactie bestaat uit Jos Damen, Kasper van Ommen, Jef Schaeps, Arnoud Vrolijk en Geert Warnar.

Redactieadres Omslag (secretariaat),
Postbus 9501, 2300 RA Leiden

Vormgeving TopicA, Antoinette Hanekuyk, Leiden

Druk Karstens, Leiden

ISSN 1572-0160

URL <http://ub.leidenuniv.nl/gids/vrienden/omslag/>

e-mail omslag@library.leidenuniv.nl

Portret van Michel de Montaigne met de spreuk 'Que sais je' en het wapen van de familie Montaigne door J. Houbraken, gravure, 1725 [PK Sin 21147].

daarna in Amsterdam. De brief is waarschijnlijk door de zoon van Étienne Morin, Pierre Morin, verkocht aan Van Papenbroeck. Toen Pierre Morin hoorde van Costes plannen voor een uitgave van het werk van Montaigne, heeft hij de brief, voor of vlak na de verkoop aan Van Papenbroeck, voor Coste overgeschreven.

Bij Van Papenbroeck was de brief in goede handen, want deze stelde zijn kostbare brievencollectie geregeld ter beschikking aan uitgevers. Niet alleen Pierre Morin kon bij hem terecht, ook Pieter Vlaming heeft van Van Papenbroecks collectie gebruik gemaakt voor zijn uitgave van Spieghele *Hertspiegel* (1723). Dit brengt ons op een ander bijzonder stuk uit de collectie Van Papenbroeck dat iets zegt over de Montaigne-receptie in Nederland. Het gaat om een brief van 22 januari 1602 van Spieghele aan de jonge P.C. Hooft vol vaderlijke raadgevingen én vol verwijzingen naar Montaigne. Aardig is dat als Spieghele niet precies aangeeft waar de uitdrukking *cabinet des Muses* bij Montaigne voorkomt, Hooft een beetje pedant de juiste vindplaats in de marge noteert: '3.10', dat wil zeggen 'Essais, boek 3, hoofdstuk 10'. Het geeft aan hoe veelvuldig en intensief Montaigne in die tijd in ons land gelezen werd.

Literatuur: Raoul Baladié, *Une lettre de Montaigne retrouvée en milieu protestant au xviiie siècle*, RHLF 87 (1978), 979-993.

Internet: <http://dpc2.uba.uva.nl/portrettencollectie>

Egyptische lachsalvo's op fragiel papier

Wineke Meeuws (restauratrice)

Arnoud Vrolijk (adjunct-conservator Oosterse collecties)

Je ziet ze bijna niet meer in Cairo, de volkszangers en -dichters. Alleen tijdens de nachten van de ramadan, als iedereen gezamenlijk eet en feestviert, komen er nog wel eens zangers voorbij die de oude ridderverhalen voordragen en daarvoor (natuurlijk) geld vragen. Bij de geboortedag van de Profeet Mohammed worden nog steeds de ellenlange traditionele lofdichten gezongen, maar daar houdt het toch wel mee op. Vóór de komst van de radio was dat anders en waren zangers, verhalenvertellers en dichters een vaste verschijning op straat en in de café's. Destijds bestond er ook een levendige handel in lied- en dichtbundels, zodat iedereen de teksten kon meezingen of voordragen. Het waren goedkope dingetjes van soms niet meer dan zo'n zestien pagina's, gedrukt op krantenpapier, en het zal niemand verbazen dat ze bijna allemaal verdwenen zijn. De arabist Kees Nijland, oud-medewerker van het Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten in Leiden, bracht in de jaren tachtig echter een collectie van vijftintig boekjes samen, gedrukt tussen ca.1895 en 1930.

Naast de bekende genres zoals liefdesgedichten en religieuze gedichten waarin God altijd redding brengt in de nood, bevatten veel boekjes humoristische gedichtjes, moppen en raadsels, zoals bijvoorbeeld *Id-dihk yalli 'awiz tidhak* ('Lache wie lachen wil'). Het omslag is verlucht met een tekeningetje van een komisch duo met tuba en grote trom, de een in traditionele kledij, de ander in Egyptisch-westerse dracht met pandjesjas en op het hoofd een fez (afb.).

Niet alle tekstjes gaan echter over onbereikbare liefde of komische duo's. Egypte maakte een roerige tijd door en veel schrijvers die politiek geëngageerd waren kozen het medium van de volkspoëzie om hun boodschap over te brengen. Zo probeerde de dichter Ibn al-Layl ('de zoon van de nacht') rond 1930 zijn landgenoten ervan te overtuigen dat Europeanen volledig onbetrouwbaar zijn. Een

Abu Buthayna, Azgal (Dl. 3, Cairo, ca. 1930).

Pag. 6: De dichter laat zich gewillig wegvoeren door een agente. [00SHSS; fotokopie 8565 E 12: 4]

Links: Sa'id 'Ali al-Khususi, id-Dihk yalli 'awiz tidhak (Cairo, ca. 1910). Omslag: komisch duo, modern en ouderwets. [005HSS; fotokopie 8565 E 10: 5]

Boven: Ibn al-Layl (pseud. v. Muhammad 'Uthman Khalifa), Diwan Ibn al-Layl (Cairo, ca. 1930). Voor en na de restauratie door Wineke Meeuws. [005HSS; fotokopie 8565 E 12: 2]

ander, Abu Buthayna, brak in dezelfde tijd een lans voor de monogamie door een man aan het woord te laten die gek wordt van het geruzie tussen zijn twee echtgenotes. Aan de andere kant kon de emancipatie ook voor hem te snel gaan, want hij maakte zich vrolijk over de komst van vrouwelijke politieagenten. Het leek hem wel wat om door zo'n 'kittig ding in een rokje' gearresteerd te worden (afb.).

De boekjes zijn niet alleen vanwege hun onderwerp interessant. Omdat het typische volkslectuur betreft zijn ze geschreven in het Egyptische dialect van minstens driekwart eeuw geleden. Voor wie geïnteresseerd is in de ontwikkeling van het gesproken Arabisch kan dat een schat aan informatie opleveren.

Fragiel

Eigenaar Kees Nijland schonk zijn collectie enkele jaren geleden al aan de Universiteitsbibliotheek Leiden, maar tot nu toe was het niet mogelijk om haar beschikbaar te stellen. Zo vrolijk als de inhoud van de boekjes was, zo treurig was de staat waarin ze verkeerden. Bij de meeste zitten de katernen met een draadje garen of met nietjes aan elkaar vast. De boekjes gaan dan moeilijk open en de naaigaten scheuren gemakkelijk uit. Sommige hebben een aangeplakt omslag, andere hebben zelfs dat niet meer. Het houthoudende papier is meestal verbruind en bros. Met name de buitenste bladzijden zijn vaak gescheurd of de randen zijn afgebrokkeld. Een aantal nietjes is verroest en heeft zo het papier aangetast. Ook de omslagen hebben het zwaar te verduren gehad. In sommige gevallen is het omslag te ver over het boekblok heengeplakt, waardoor de tekst niet meer te lezen is.

Eind vorig jaar zijn de boekjes in het restauratie-atelier van de Leidse Universiteitsbibliotheek geconserveerd. Nu was het best mogelijk geweest om elk boekje weer perfect te restaureren, maar dat had een enorme hoeveelheid tijd en geld gekost. Er moest gekozen worden voor een functionele, terughoudende behandeling, waarbij toekomstige schade zoveel mogelijk voorkomen zou worden. Het behoud van het materiaal en de originele bindwijze was daarbij belangrijker dan het weer 'mooi' maken van de boekjes.

Het zwakke en beschadigde papier werd geconsolideerd en verstevigd. Dit is gedaan met heel dun getint Japans papier en stijfjel. In een enkel geval zijn de ontbrekende delen van het papier aangevuld, en hier en daar is een omslagje gespoeld alvorens het te repareren.

De oorspronkelijke naaisels zijn zoveel mogelijk gehandhaafd, tenzij ze te veel schade veroorzaakten. Zo zijn er soms naaiposities meer naar de rugzijde verlegd, waardoor de boekjes beter openen, en zijn roestende nietjes vervangen door garen. De oorspronkelijke naaiposities en bindwijze zijn daarbij zichtbaar gebleven. Veel boekblokjes zijn gestabiliseerd door de katernruggen te overlijmen met Japans papier en stijfjel. Tenslotte is voor ieder boekje een conserveringsomslag (*four-flap*) gemaakt van 290 grams zuurvrij karton en zijn ze als kleine collectie bij elkaar geplaatst in een speciale, op maat gemaakte cassette.

Door de conserverende behandeling is de toestand van de boekjes stabiel, maar dat wil nog niet zeggen dat ze geschikt zijn geworden voor gewoon gebruik. Ze blijven daar eenvoudigweg te kwetsbaar voor. De originelen zijn daarom beperkt in te zien en voor de gewone uitleen zijn de boekjes gefotokopieerd in vier verzamelbanden (Plaatsingscode 8565 E 10-13). Op die manier zijn de boekjes goed toegankelijk, terwijl de originelen het in beschutte afzondering nog heel lang vol kunnen houden.

Seventeenth-century Dutch pamphlets translated for Tsar Alexis

Ingrid Maier (Professor of Russian, Uppsala University)

Ingrid Maier, professor of Russian in Uppsala, visited the Leiden University Library in March – April 2005 as a Scaliger fellow. She studied Dutch pamphlets of the seventeenth century as a source for Russian ‘kuranty’.

What is it that makes more than 300 year old Dutch pamphlets so interesting for a scholar of Slavic languages? The reason is that both periodical newspapers and political pamphlets were translated into Russian during the whole seventeenth century, before the first Russian newspaper, ‘Vedomosti’, was founded in 1703 by Peter the Great. Of course, the access to regular and accurate news from abroad was of great importance to the Russian leaders, especially from the 1640s when printed newspapers and pamphlets had become widely spread in Western Europe. In Europe, the Thirty Years’ War and the negotiations around the major peace treaties led to a ‘news boom’. Some of the pamphlets and periodical newspaper issues made their way from Amsterdam, Hamburg, Danzig etc. to Moscow, where they were translated into Russian by professional translators at the Diplomatic Chancellery, Russia’s ‘Ministry of foreign affairs’. These handwritten translations were called ‘vesti’ (cf. ‘Izvestija’, ‘news’) or ‘kuranty’, the latter from the Dutch word ‘Courant(e)’, which appeared in the title of most Dutch newspapers. The Russian ‘kuranty’ were read aloud to the Tsar and his close advisers, before they ended up in an archive, where they were kept as state secrets. In our time (since 1972) they are being edited under the title ‘Vesti-Kuranty’.

Dutch Pamphlets and Russian Newspapers

One of my scholarly interests is to trace the sources of the Russian translations, to find out which newspapers and pamphlets were being used. Unfortunately, the translators did not always indicate the exact title of a brochure, still less of a newspaper, nor did they usually mention from which language they were translating, which makes the search for the originals a difficult and time-consuming task. Up to now, I was able to locate about a dozen pamphlets (printed in German, Dutch and Polish) and almost a thousand individual newspaper articles, used as sources for Russian ‘kuranty’. Among the pamphlets translated from the Dutch is an early edition of the peace treaty to end the Eighty Years War, signed on 30 January 1648 in Munster, printed by Symon Moulart in Dordrecht (UB Leiden, 431 E 38; Tiele 3262; see ill. 1). It is a rare edition, not mentioned in Knuttel’s pamphlet catalogue and printed before Hillebrandt van Wouw, the official printer of the States General, gave out his widely spread publication (Knuttel 5733; Tiele 3307). Nevertheless, exactly this early Dordrecht

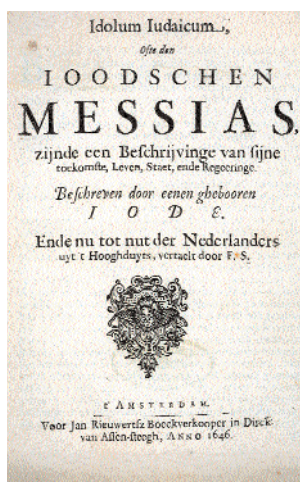
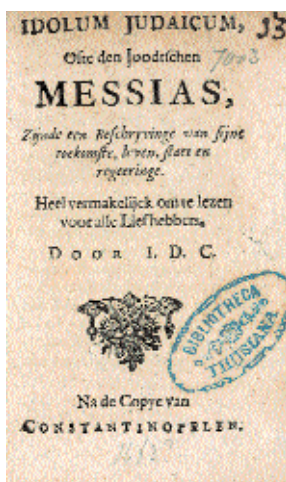
A very early edition of the Munster Peace Treaty signed on 30 January 1648 [UB Leiden, 431 E 38].

edition, without any privileges, reached the Tsar’s ‘translation workshop’ in Moscow. This becomes clear since, fortunately enough, the Russian translator of this specific pamphlet has mentioned the name (and address!) of the printer: ‘Printed in the town of Dordrecht by printer Mulert on the Wine Street’. This is one of the rare instances where I really can *prove* that the exact original has been found!

Idolum Judaicum, Ofte den Joodtschen Messias

In most cases the situation is much more complicated. For instance, the brochure *Idolum Judaicum, Ofte den Joodtschen Messias* [...] (Thyspf 7537, ill. 2) might well be the original of a fantastic Russian story about a Jewish prophet, containing, among other things, a long list of objects which the prophet is carrying with him, e.g., the stalk and a piece of the apple that Adam ate, Elias’ coat, Goliath’s spear, etc., which corresponds very well to the Dutch ‘De steel en een stuck van den Appel daer Adam van gegeten heeft; De Mantel van Elias; De Spiets van Goliath ...’. But the problem is that there is a German version of the same text, too, likewise anonymous (albeit its printer is already identified!) – and just as good a candidate as the Dutch one; cf. ‘Den Stiel und ein Stück des Apffels/ wovon Adam gegessen hat; Des Eliae Mantel; Des Goliats Spies [...]’. A detailed philological analysis of the whole text in all three versions will hopefully give the answer.

While I still cannot tell whether Thysius pamphlet 7537 has been used as a source in Moscow, I can make a contribution to the dating problem. The Leiden copy is marked ‘1663?’ with a pencil (see ill. 2). In Petit’s catalogue it is also placed at the end of the year 1663 (whereas the Short Title Catalogue does not mention a concrete year). However,

Above left: A fantastic story from the early period of the movement around the 'Jewish Messiah' Sabbatai Tsvi [1665].

Several editions are known. [Thyspf 7537].

Above right: A much earlier pamphlet with almost the same title.

The Short Title Catalogue suggests 'Faustus Socinus' (1539–1604) for 'F.S.', the translator of the pamphlet, which seems most unlikely [Thyspf 4947].

1663 is not correct. The year 1665 is mentioned in the text itself (p. A7v.), and I am sure that this is the year when the pamphlet was printed. My strongest argument is that the prophet Nathan is mentioned, the 'public-relation manager' of the Jewish 'false Messiah' Sabbatai Tsvi of Smyrna (1626–1676). Neither the Messiah's nor the prophet's name were mentioned in any brochures before the year 1665. The Russian version was produced in spring 1666, and whether or not Thysius item 7537 was the exact source, it is evident that this pamphlet is one of the earliest separate printed items about the Jewish movement of 1665–1666, since the name of the 'Messiah' is not yet known.

It can also be shown that Thyspf 7537 to a great extent depends on an earlier pamphlet with a very similar title, printed in 1646: *Idolum Judaicum, Ofte den Ioodschen Messias* [...] *Ende nu [...] vertaelt door F. S.* (ill. 3 Thyspf 4947; Tiele 3102) Apparently an experienced printer, remembering that he had seen (or even printed?) a fantastic story about a Jewish prophet almost 20 years earlier, had the idea of 'recycling' the old pamphlet, adding some up-to-date information (e.g., the name of the prophet Nathan) and some legends about the Jewish movement of 1665, by now mentioned in the periodical press almost every week. Such an updated version of the 1646 brochure, either in Dutch or in German, had made its way to Moscow and been translated for Tsar Alexis, whose special interest in the Jewish movement around Sabbatai Tsvi can be shown by the numerous translations of both pamphlets and newspaper articles made for him, especially from *Oprechte Haerlemse Courant*. Since one thing is sure: whenever any pamphlet about Sabbatai Tsvi was brought to the Muscovite 'Diplomatic Chancellery', it would immediately be translated for Tsar Alexis, just as any newspaper article about this subject.

Wetenschap komt niet uit blik

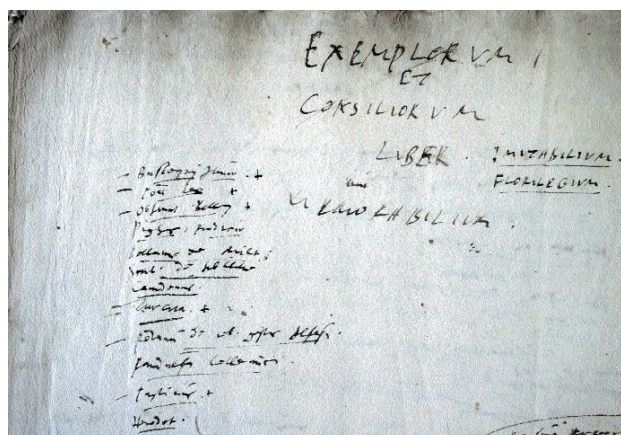
Over de gemeenplaatsenboeken van de humanisten

Jan Waszink

De beroemde humanist Justus Lipsius (1547–1606) doceerde van 1578 tot 1591 in Leiden. De Leidse Universiteitsbibliotheek bezit tegenwoordig de belangrijkste collectie Lipsiana ter wereld, bestaande uit boeken, brieven en manuscripten, waarvan de kern overigens niet direct uit Lipsius' verblijf stamt, maar in 1722 door de bibliotheek werd aangekocht. In deze collectie bevinden zich ook Lipsius' eigen zogenaamde gemeenplaatsenboeken die een rol moeten hebben gespeeld bij het schrijven van de *Politica*, zijn politieke hoofdwerk dat hij in Leiden schreef en publiceerde. Een blik op dit materiaal biedt tevens een verhelderend zicht op de werkwijze van de humanisten.

Gemeenplaatsenboeken

Lipsius' *Politica* uit 1589 is een beschrijving en verdediging van de staatsvorm die nu absolute monarchie heet. Het werk heeft de literaire vorm van een Vorstenspiegel, een handleiding voor een vorst over hoe te regeren. De tekst is echter ongewoon van opzet: het is geen gewoon tractaat met lopende tekst, maar een tekst die geheel bestaat uit losse citaten uit de Antieke literatuur, die door Lipsius zijn geordend en tot een min of meer lopend betoog aaneen zijn geschreven. Deze vorm kennen we vooral van zogenaamde gemeenplaatsenboek, de alfabetisch of thematisch geordende verzamelingen van citaten, die in die periode door veel lezers met het oog op later hergebruik in eigen teksten of conversatie werden opgebouwd tijdens hun lezing van (vooral) de Klassieke literatuur. Aan de *Politica* moeten dan ook een of meerdere handschriftelijke gemeenplaatsenverzamelingen van Lipsius zelf ten grondslag gelegen hebben: het is immers zelfs voor Lipsius niet aannemelijk dat hij alle ruim 2200 citaten die in de *Politica* zijn verwerkt, direct en geordend uit zijn geheugen kon putten.

Een blad uit het manuscript *Exemplorum et Consiliorum Liber I Imitabilium Florilegium* van Justus Lipsius [Ms. Lip 58, facs. 2].

Tussen de Leidse Lipsiana bevinden zich vier van zulke cahiers met verzamelde citaten, waarin inderdaad een paar aanzetten tot en stukjes van de *Politica* zijn te vinden.

Redders van antieke teksten

In de periode voor ruwweg 1950 werden de literaire schrijvers en geleerden uit de Renaissance vaak gezien als weinig originele herkauwers van de klassieke literatuur, die de vaststaande thema's eindeloos herhaalden zonder op literair of filosofisch terrein veel toe te voegen aan wat tijdens de Oudheid al was bereikt. De denkers van renaissance en humanisme stonden weliswaar te boek als de redders van de antieke teksten, de ontdekkers van het menselijk individu en de grondleggers van de moderne tijd, hun eigen werken werden niet meer gelezen. Sindsdien is de opinie over renaissance en humanisme in elk geval in academische kringen grondig gewijzigd, doordat de originaliteit van de humanisten nu wel gezien wordt, en het originaliteitsbegrip zelf gewijzigd is. In de verhoudingen met hun eigen tijd geduid, blijken de humanisten, op basis van hun onmetelijke kennis van en passie voor de oude literatuur, weldegelijk originele antwoorden te geven op eigentijdse vragen. En het maken van de juiste keuzes uit en verbanden leggen in een vrijwel oneindige hoeveelheid materiaal is niet minder creatief dan het schrijven van originele teksten, het is alleen een ander soort creativiteit.

Lusteloos herkauwende boekenwurmen

Enige jaren geleden leek de oude visie op de humanisten onbedoeld weer even nieuw voedsel te krijgen, door de 'ontdekking' van het instrument van het gemeenplaatsenboek, dat tot dan toe nauwelijks in het onderzoek betrokken was geweest. Met dit systeem voor het opslaan en reproduceren van kennis, dat het mogelijk lijkt te maken overtuigende en geleerde betogen gekruid met passende citaten te schrijven zonder veel eigen denk- of leeswerk (men kan immers ook citaten opnemen uit teksten die men niet zelf gelezen heeft), leek het oude beeld van de lusteloos herkauwende boekenwurmen in een bepaald opzicht weer enige overtuigingskracht terug te krijgen. Het hoeft geen betoog dat in die oude visie op het humanisme Lipsius' *Politica* als een extreem voorbeeld van herkauwerij kon gelden. Dat maakt de citatenverzamelingen achter de *Politica*, zoals die in Leiden beschikbaar lijken te zijn, in dit verband echter tot een uiterst interessante getuige.

Een omvangrijk en complex creatief proces

Het dichtst bij de *Politica* lijkt te staan het in Leiden berustende handschrift Ms. Lips. 58, fasc. 2, *Exemplorum et Consiliorum Liber of Imitabilium Florilegium*, zoals Lipsius het cahier achtereenvolgens noemt. Het is een dik schrift van 48 vellen op folio-formaat, met voornamelijk verwijzingen naar plaatsen in klassieke teksten verzameld onder kopjes als *Fidei exempla*, *Magica*, *Religio*, *Strat[agemata] sive Artes Astusque Militares*. Sommige kopjes worden gevolgd door een paar lege bladen; blijkbaar verwachtte

Anoniem portret van Justus Lipsius, olieverf op doek, vóór 1609, 64,5 x 50 cm [Icones Leidenses 39].

Lipsius daar veel materiaal te zullen onderbrengen. Onder het kopje *perfidiae exempla* volgt een hele lap tekst, die eerder een kladversie van een eigen tekst lijkt te zijn. Het handschrift is moeilijk leesbaar. Hier en daar zijn in de kopjes onderwerpen te herkennen die in de *Politica* terugkomen, maar dit gemeenplaatsenschrift staat in alle opzichten zeer ver af van de tekst die gedrukt is. Meer dan sporen, en dan nog schaarse en zeer schimmige, van de latere *Politica* zijn hier niet te vinden. De andere drie gemeenplaatsenverzamelingen in de Leidse collectie staan zoals gezegd nog verder van de *Politica* af. Voor zover het deze bronnen is op te maken, is er in de *Politica* dan ook beslist geen sprake van een mechanisch reproduceren van eerder verzameld materiaal of een soort automatische compositie: tussen gemeenplaatsenverzameling en uiteindelijke tekst zit een omvangrijk en complex creatief proces waarin het *ingenium* van de auteur en zijn creatief vermogen de bepalende factoren zijn. De verzameling citeerbaar materiaal is daarbij een noodzakelijk hulpmiddel geweest, zoals een voorraad verf voor de schilder, maar ook niet meer dan dat.

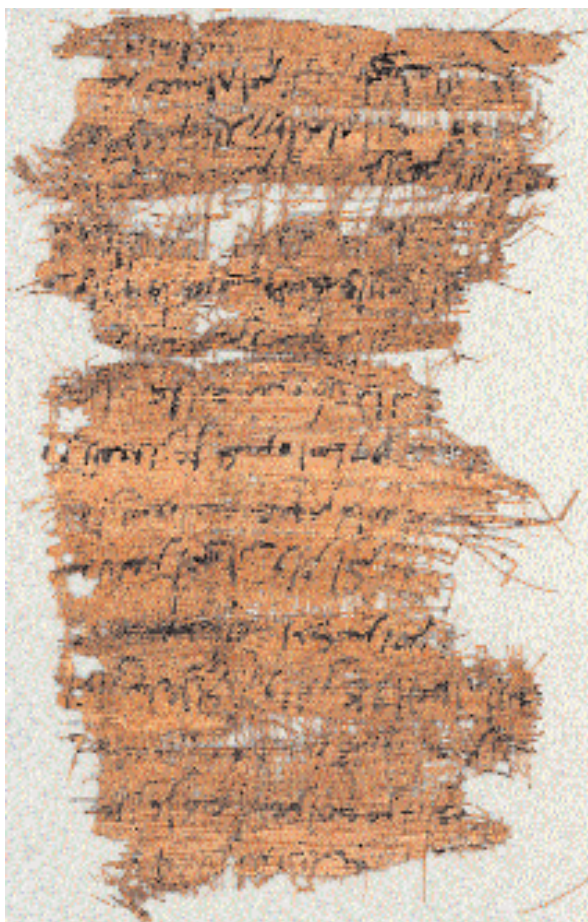
Jan Waszink (1969) promoveerde in 2002 aan de Universiteit van Amsterdam op een kritische editie met inleiding en vertaling van de *Politica*. Hiervan verscheen in 2004 een handelseditie (Justus Lipsius, *Politica. Six books of Politics or Political Instruction*) Hij is momenteel als post-doc verbonden aan de Radboud Universiteit te Nijmegen, voor een onderzoek naar het Tacitisme in Hugo de Groots *Annales et Historiae de rebus Belgicis*. Daarnaast werkt hij part-time aan de Universiteit Utrecht in het project ter vertaling van het Corpus Iuris Civilis.

Graven naar geschiedenis in vuilnisbelten

Petra M. Sijpesteijn (Christ Church, Oxford University en Scaliger Fellow)

De vuilnisbelten en ingestorte huizen van de verlaten dorpen die ooit het landschap van Egypte bepaalden, herbergen een schat van ongekende waarde. Het droge woestijnzand verzegelde een wereld uit het verleden, en ook de geschreven getuigenissen bleven vrijwel ongeschonden bewaard. Met behulp van legale en illegale opgravingen aan het eind van de negentiende en begin van de twintigste eeuw gaf de woestijn haar schatten prijs, en tienduizenden documenten vonden hun weg over de hele wereld. De Leidse Universiteitsbibliotheek bezit ruim 140 van deze Arabische documenten, voornamelijk geschreven op papyrus.

Papyrus is een rietsoort die veel voorkomt in de moerasige streken rond de Middellandse Zee. Van de vezels van deze plant werd het vroegste, op grote schaal gebruikte schrijfmateriaal in het Westelijk halfrond gemaakt en Egypte was het belangrijkste papyrusproductie- en exportcentrum van de Oudheid. Gedurende meer dan vierduizend jaar werd de hele geschreven cultuur vastgelegd op papyrus: niet alleen gedichten en toneelstukken, maar ook

Negende-eeuwse Arabische papyrus met historische anekdotes over de islamitische verovering van Egypte. [Cod. Or. 12.885-59]

geschiedschrijving en persoonlijke of zakelijke correspondentie. Toen de Arabieren Egypte veroverden in AD 642 namen ze ook de papyrusproductie over, en de geschiedenis van de eerste drie eeuwen van de islam in Egypte is vastgelegd op papyrus.

Wat de papyri zo uniek maakt is dat het vrijwel nooit de bedoeling was om ze te bewaren. De meeste papyri waren bedoeld voor dagelijks gebruik en om die reden werden ze na gebruik weggegooid. Het droge Egyptische woestijnzand zorgde er echter voor dat deze kwetsbare documenten bewaard bleven.

Het legaat van Cornelis van Arendonk

De Arabischtalige papyrus- en papiercollectie van de Leidse Universiteitsbibliotheek (niet te verwarren met die van het Leids Papyrologisch Instituut) ontstond uit het legaat van Cornelis van Arendonk (1881-1946) en werd aangevuld door aankoop van een verzameling teksten van een Leidse handelaar in 1973. De documenten dateren van de islamitische verovering van Egypte in de zevende eeuw tot aan de Ottomaanse periode. Het grootste deel van de papyri in Leiden bestaat uit brieven. Brieven waren het communicatiemiddel bij uitstek en het is daarom niet verwonderlijk dat veel schrijvers verzoeken om een antwoord per kerende post. Een andere briefschrijver ontving 'in drie maanden slechts één brief' en schrijft gek te zullen worden van zorgen als hij niet snel bericht ontvangt van de geadresseerde (Or. 12.885-81v).

Sommige berichten zijn verrassend gedetailleerd: zo bestelt een briefschrijver met spoed een boor en spijkers van een bepaalde lengte om een waterrad te repareren (Or. 12.885-74). Een ander kort briefje uit de Leidse collectie bevat slechts het verzoek: 'Breng onmiddellijk en zonder uitstel mijn kamelen terug' (Or. 12.885-32).

De meeste papyri hebben uitsluitend betrekking op Egypte, maar soms staat een papyrus ons toe om een kijkje te nemen in een ander deel van de islamitische wereld. In een lange brief uit de negende eeuw, waarin de aanschaf van papyrus en textielproducten besproken wordt, komen de plaatsen Damascus, Basra en Bagdad voor (Or. 12.885-18). Een andere briefschrijver verwijst naar de aanschaf van textiel afkomstig uit Merw in het huidige Turkmenistan. (Or. 12.885-36)

Van kattenbel tot literaire compositie

Officiële documenten bevatten informatie over hoe de belasting geïnd werd. De meeste fiscale teksten hebben betrekking op de landbouw. Een pachtcontract bevat bijvoorbeeld de voorwaarde dat de pachter van een perceel grond hierop geen suikerriet en groenten zal verbouwen (Or. 12.885-13). De bepalingen over de soorten gewassen zijn een verwijzing naar millennia-oude agrarische tradities in het Nijldal. Ook het gebruik van Griekse letters, die in de Arabische documenten als getallen gebruikt worden, geeft blijk van het voortleven van pre-islamitische tradities.

De collectie bevat tevens een aantal amuletten om het

Boven; Bart van der Leck, *Ontwerp voor een illustratie bij het Hooglied van Salomo*, potlood [PK-T-AW-3719]

Rechts; Het Hooglied van Salomo verlicht en versierd door B.A. vd Leck en P.J.C. Klarhamer. Amsterdam 1905.

Boze Oog af te weren. De meeste amuletten bevatten koranverzen, maar andere zijn beschreven met tekens die het Arabische schrift imiteren, en vele hebben decoraties of magische afbeeldingen. Onder de literaire teksten bevindt zich een zeer bijzondere papyrus uit de negende eeuw. De tekst, die tot nu toe niet uit de overlevering bekend was, bevat anekdotes over de islamitische verovering van Egypte. In een anekdote wordt een heilige berg uit de Egyptisch-christelijke traditie tot islamitische begraafplaats gemaakt. In een andere laat een kalief aan christenen en moslims zien dat de Nijl na de verovering alleen stijgt en daalt op bevel van de islamitische God. In deze anekdotes worden de Egyptische pre-islamitische en islamitische geschiedenis met elkaar versmolten (Or. 12.885-59).

Deze voorbeelden uit de Leidse papyruscollectie laten zien hoe gevarieerd van onderwerp de papyrusdocumenten zijn, van kattenbel tot contract of literaire compositie. Met hun veelal alledaagse en vaak op het eerste gezicht onbelangrijke, maar altijd intrigerende inhoud, bieden de papyri toegang tot de levens en gedachten van de cultuur en de samenleving die deze documenten produceerde. De ontdekkingen die het graven in de berg ongepubliceerde papyri uit de Arabische periode met zich meebrengt zijn nog lang niet ten einde.

Vrienden schenken Hooglied van Salomo

Kasper van Ommen (Scaliger Instituut)

Met financiële ondersteuning van de Vrienden van de Leidse Universiteitsbibliotheek is de bibliotheek in het bezit gekomen van een exemplaar van *Het Hooglied van Salomo verlicht en versierd door BA vd Leck en PJC Klarhamer*. Het is een uiting van het streven naar gemeenschapskunst aan het begin van de twintigste eeuw.

Het boek werd in een beperkte oplage van 300 genummerde exemplaren uitgegeven in 1905 door de Amsterdamse uitgeverij W. Versluys. De boekversiering van *Het hooglied van Salomo* is een van de vroegste kunstuitingen van Bart van der Leck, de later zo bekende schilder die zich aansloot bij de beweging van De Stijl.

Bart Antony van der Leck (1876-1958) werd geboren te Utrecht. In 1900 verhuisde hij naar Amsterdam, waar hij vier jaar later met succes een opleiding aan de Rijkschool voor Kunstnijverheid en de Rijksacademie van Beeldende Kunsten afrondde. Van der Leck legde zich voornamelijk toe op de toegepaste kunsten. De gelithografeerde prachtuitgave van *Het Hooglied* kwam tot stand door een succesvolle samenwerking met de architect Piet Klarhamer (1893-1948). Klarhamer, de initiatiefnemer van het project, kalligrafeerde de tekst en ontwierp de band. Van der Leck was verantwoordelijk voor de illustraties en de kop- en sluitvignetten in het boek. Zowel de tekst als de illustraties werden direct op de lithosteen getekend. De kleuren zijn ingetogen: de tekst is in olijfgroen en de illustraties in sepia gedrukt. In de collectie van het Prentenkabinet bevinden zich enkele voorstudies van Van der Leck voor de illustraties, die de ontstaansgeschiedenis van het boek verhelderen. Bovendien is het boek een welkome aanvulling op de collectie boekbanden uit de periode van de Nieuwe Kunst die momenteel wordt beschreven.

Interessant is naast de vormgeving ook de vraag welke vertaling van *Het Hooglied* ten grondslag heeft gelegen aan deze uitgave en waarom Van der Leck en Klarhamer deze tekst hebben gekozen. Het gaat in *Het Hooglied*, volgens het commentaar van de Statenvertaling van de bijbel, om de liefde tussen Christus als bruidegom en de Kerk als bruid. De tekst van *Het Hooglied* is als voorbeeld van liefdeslyriek uniek in de bijbel. Andere interpretaties zijn meer individueel. *Het Hooglied* wordt dan gelezen als de liefdesrelatie van de individuele ziel tot zijn verlosser en dient daarbij ook als handleiding voor een mystieke ervaring. De illustraties van Van der Leck sluiten bij deze laatste interpretatie aan en benadrukken de allegorische lezing.

Van de oplettende lezer

Ton Harmsen

Reinier Bontius en zijn toneelstuk over het Beleg van Leiden (1645)

Ook deze geschiedenis heeft haar geschiedenis. Meteen na het beleg ontstond de Drie-oktober-traditie, die nog altijd levend is. Een traditie van festiviteiten, en daarbij hoorde een toneelspel. Aanvankelijk rederijkersspelen, later gruweldrama's waaraan vervolgens tableaux vivants werden toegevoegd, en tenslotte de achttiende-eeuwse klassieke treurspelen, de negentiende-eeuwse melodrama's en het twintigste-eeuwse totaaltheater. Het populairste van die spelen is dat van een auteur die geen enkele andere publicatie heeft nagelaten: Reinier Bontius. Over hem weten we niet meer dan dat hij in 1646 (als de eerste geautoriseerde druk verschijnt) nog jong is, en dat hij in 1659 (als het spel wordt opgedragen aan de geest van de auteur) al is overleden. Dit jaar wordt het voor het eerst sinds ruim een eeuw weer opgevoerd, omdat de Leidse Schouwburg 300 jaar bestaat. Tot halverwege de negentiende eeuw is het populair geweest, ook in andere Hollandse steden: naast 60 Amsterdamse en een twintigtal – allemaal zeventiende-eeuwse – Leidse drukken is het uitgegeven in Delft, Den Haag, Dordrecht, Rotterdam, Schiedam en Utrecht. Van de ruim honderd edities is één-derde in de Leidse UB aanwezig – een nog grotere verzameling bevindt zich op loopafstand, in het Leids Gemeentearchief. Voor een eerste druk moet men naar Parijs of naar Londen, en voor andere naar een aantal Nederlandse en buitenlandse bibliotheken. En het zijn geen kopieën van de eerste druk: men heeft het spel aangepast en bewerkt, er illustraties en tableaux vivants aan toegevoegd, en ook de inleidende teksten en de lay-out zijn aan grote veranderingen onderhevig geweest. Het spel komt voor op allerlei lijsten van gespeelde stukken en voor de uitvoering ervan werden aparte boekjes uitgegeven met beschrijvingen van de decors.

Wij zijn er bij eerste lezing eigenlijk verbaasd over dat dit propaganda is voor de Opstand: de Leidenaren sluiten hun Engelse bondgenoten buiten de stad, waar ze weerloos zijn tegen de Spaanse wreedaards, ze schieten een weerloze belegeraar dood, en dat nog met de sarcastische woorden: 'Hou daer ghy wreede Guyt, u moetwil is benomen, Gaet heen vertelt het leet dat u is overkomen.' Blijkbaar was men in de zeventiende en achttiende eeuw veel pragmatischer en machiavellistischer dan wij ons nu kunnen voorstellen. Verder zijn de Leidse burgers helemaal geen dappere helden, maar ze moeten met grote moeite weerhouden worden om zich over te geven aan de Spanjaarden die hen met schone belof-

Reynerius Bontius, *Belegging ende het ontset der stadt Leyden*. Gheschiedt in den jare 1574 [...]. Leiden, J. Tinneken 1646 [1100 D 32].

ten proberen te paaien, 'Gelijck den vogelaer, die op den vogel mickt.' Dat zij ongelijk hebben blijkt uit een gruwelijke discussie tussen de Spaanse officieren, die opscheppen over hun voorgenomen wreedheden. Burgemeester Van der Werf krijgt in het toneelspel een heldenrol, maar door andere bronnen werd hij gerekend tot de partij die het beleg wel had willen opgeven. Nog een personage waarvan het beeld in de loop der tijden steeds gewijzigd is, is de Haagse vrouw die de Spaanse legeraanvoerder Valdez van zijn bestormingsplannen zou hebben afgehouden: Magdalena Moons, in het spel ook Amelia of M.M. genoemd – totdat protesten van haar nazaten de naamsverandering naar N.N. afdwongen. Dit verhaal over de verliefdheid van Valdez is waarschijnlijk een mythe, maar dan wel een wijdverbreide en hardnekkige.

Aan het slot van Bontius' *Beleg van Leiden* relateert *De Tijd*, een wijze allegorische figuur, de gebeurtenissen door ze in een bijbels en klassiek kader te plaatsen. Deze allegorie, en trouwens ook de Reien, vallen in de vroege achttiende eeuw in het Frans-klassieke Amsterdam in ongenade, maar ze keren weer terug in de laat-achttiende-eeuwse edities: hier zien we de op- en ondergang van een toneelmode. In al zijn variaties toont deze éne tekst ons een groot deel van de literatuurgeschiedenis, en van de geschiedenis van het herdenken van Leidens ontzet.